

**Ramazan
Siracoğlu**

Modem.az saytındakı bu yazımızda Ermənistan adlanan dövlətin paytaxtı kimi tanınan İrəvan şəhərinin ermənilər tərəfindən ələ keçirilməsi və onlara tarix boyu havadarlıq edən qüvvələr haqqında bəhs etmək istəyirik. Dərhal qeyd edək ki, bəlkə də, bir çox oxucunun tanımadığı İsrail Ori adlı erməninin (1657- 1711) bu işdə böyük rolu olub. Səfəvilər dövlətinin Sisyan kəndində erməni məliyinin ailəsində anadan olmuş İsrail Ori (fars mənbələrində Avri- ????) kiçik yaşlarından antitürk ruhunda böyümüşdü. Tesadüf deyil ki, 1678-ci ildə Avropaya, Avropa dövlətlərindən "zavallı" erməniləri "müsləmanların zülmündən qurtarmaq" üçün hərəkətə keçmələrini gizlincə xahişə gedən 7 nəfərlik nümayəndə heyətinə erməni katalikosu IV Hakopun xüsusi əmissarı kimi məhz İsrail Ori başçılıq etmişdi. Qəribədir ki, ermənilərin "azadlıq missiyası"na o vaxtkı gürcü çarı XI Georgi (1651-1709, fars qaynaqlarında onun ismi Nəvaz xan - ????) - olaraq təsbit edilmişdir) də dəstək vermişdir. Erməni İsrail Ori Parisdə, Vyanada, Venesiyada, Romada konfidensial görüşlər keçirir, ermənilərə yardım üçün Müqəddəs Roma İmperiyasının imperatoru I Leopoldun (1640- 1705), Fransa kralı XIV Lüdovikin (1638- 1715) qəbulunda olur. Avropalılar İsrail Oriyə deyirlər ki, "əlinizdə ermənilərin müsləmanlardan zülm görmələri və buna görə də onlardan ayrı yaşamaq istəmələri barədə yazılı bir sənəd olmadığı üçün sizə yardım edə bilmərik. Bu işdə sizə ən yaxşı Rusiya yardım edə bilər".

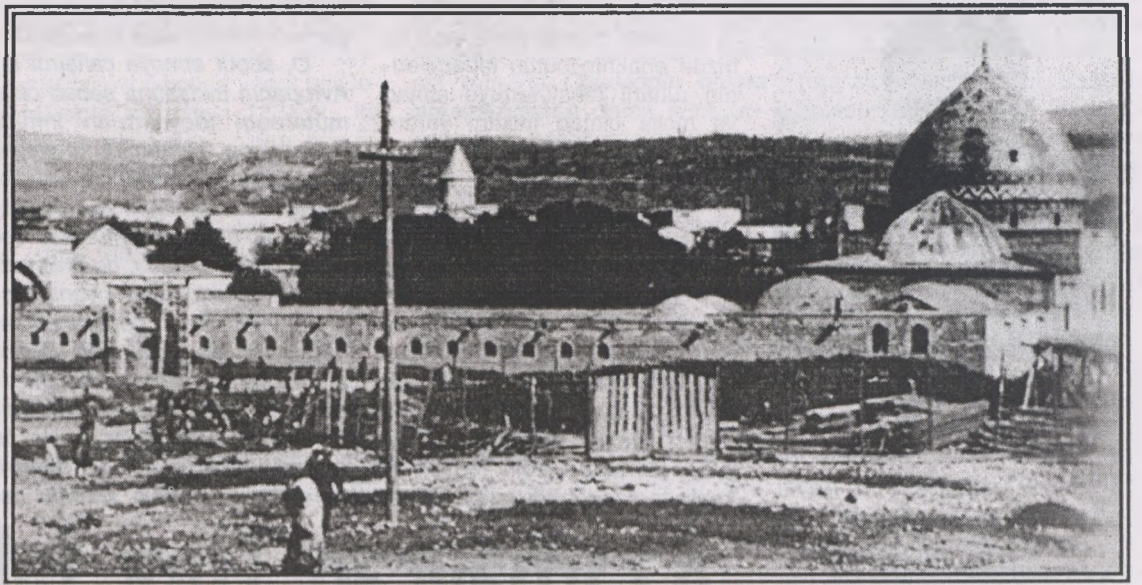
İsrail Ori də ona görə 1701-ci ildə Rusiyaya gəlir və rus çarı I Pyotr (1672-1725) görüşməyə nail olur. Görüşdə İsrail Ori, guya, bütün ermənilərin adından yazılmış, əsas məğzini " Sizə yalvarırıq, başına müxtəlif müsibətlər gətirilmiş yazıq millətimizi, ALLAH xatirinə, azad edin. Göydə ALLAHdan, yerdə Sizdən başqa heç kimə gümanımız yoxdur" fikri təşkil edən bir əzi-halı da çarə təqdim edir (Bax: ÜQADA, f. 100, 1701-1703 qq., d. 3, ll. 30-34). I Pyotr işveçlərlə muharibə qurtaran kimi (Rusiyanın 1700-1721-ci illərdə Baltik dənizinə çıxmaq uğrunda İsveçlə apardığı Şimal müharibəsi) ermənilərə yardım edəcəyinə söz verir. İsrail Ori 1704-cü ildə yardım üçün yenidən Roma Papası XI Klimentlə (1649-1721) görüşür.

Daha sonra İsrail Ori rus çarından xahiş edir ki, erməniləri azad etmək üçün İrana, Şah Sultan Hüseynin (1668-1726) üstünə mütələq 25 minlik qoşun göndərsin. Oriyə polkovnik rütbəsi verilir və o, böyük bir dəstəylə 1707-cü ildə İsfahana yola düşür. Məqsəd həm İran şahının fikrini döyənək, həm də yol boyu keşfiyyat aparmaq idi. İsrail Orinin dəstəsinin əsl məramından xəbərdar olan fransız missiонерləri İran şahını vəziyyətdən hallı edir ki, Rusiya Səfəvi torpaqlarında ermənilərə dövlət qurmaq istəyir. İsrail Ori uzun sərgüzəştlərdən sonra 1709-cu ildə səfəvilərin o zamankı paytaxtı İsfahana gəlir. İsrail Ori anlayır ki, səfəvilər öz ərazilərində xoşluqla heç vaxt ermənilərə dövlət qurmağa imkan verməzlər. O, kor-peşman geri qayıdanda müəmmalı şəkildə Heştər-xanda ölür.

Başlı Şimal müharibəsinə qarışan I Pyotr da "zavallı" ermənilərin

ona yazdıqları əzi-halı unudur. 1725-ci ildə I Pyotr (1672-1725) ölümündən sonra hakimiyyətə gələnlərin də başları saray intriqalarına qarışdığından (I Yekaterina, II Pyotr, Anna İvanovna, VI İvan, Yelizaveta Petrovna, III Pyotr) erməni məsələsi bir müddət unudulmuş görünərsə də, ermənilər sakit dayanmır, milli məqsədlərinə çatmaq üçün mümkün olan bütün imkanlarını səfərbərliyə alırlar.

1762-ci ildə II Yekaterinanın (1729 - 1796) hakimiyyətə gəlməsi yenidən ermənilərin ümidlərini qığılcımlandırdı. Ermənilər pravoslav (ortokoks) xristian olmadıqları üçün mitropolit Kiprian (1330- 1406) onları hətta "mürtədlərdən daha iy-rənc münafiq - qnusneyşe paçe vses eresey" olmaqda ittiham etsə də (Bax: <https://ru.armeniasputnik.am/columnists/20171029/9256166/pereselenie-armyan-v-rossiyu-ili-chto-ekaterina-ii-cdelala-dlya-armyanskogo-naroda.html>) I Pyotr (1672-1725) cənuba doğru

dərəcə həyatı əhəmiyyət daşıyırdı. Ruslar nəyin bahasına olursa-olsun həmin qalanı almaqda qərarlı idilər. İ. F. Paskeviçin (1782- 1856) komandanlığı ilə rusların İrəvan qalasının alınmasında İrəvan qalasındakı ermənilərin də rolu olmuşdur. O vaxtlarda, yeni, 1826-1827-ci il-

1780—1828. University of Minnesota Press, 1980).

Çar Rusiyasının havadarlığı və birbaşa dəstəyi ilə ermənilər köçüb gəldikləri ərazilərdəki yerliləri — türkləri sıxışdırması, özlərini yeni torpaqların dominantı kimi aparması, cəfəng "Böyük Ermənistan" xeyalını gerçəkləşdirmə cəhdləri bu ərazilərin daimi və əzəli sakinlərinin haqlı narazılığına səbəb olurdu. 2 oktyabr 1837-ci ildə Birinci Nikolay Eçmiadzinə (Üç müəzzinə) gələndə, onun qarşısında diz çökmüş erməni arxiyepiskopu Karapetdən nə arzuladığını soruşanda, Karapet belə deyib: "Velikiy Qosudarğ, Tı budğ otuom i zahitnikom Tvoeqo novoqo vernopoddannoqo armənskoqo naroda, moy armənskiy narod Tebe poruçaö i Tebe — Qospodu Boqu — Böyük Hökmdar, Sən yeni sadıq təbəələrin — erməni xalqının atası və hamisi ol, mən erməni xalqımı Sənə, Səni də ALLAHa tapşırıram". (Bax: A.D. Eriüov. Prebivanie imperatora Nikolae I v Gçmiadzine i Grivani).

İrəvanı bizdən alan qüvvə Tarix və faktlar nə deyir?

ekspansiya siyasətini davam etdirməyə başlayan II Yekaterina erməni kilsəsinin müstəsna səyi nəticəsində 30 iyun 1768-ci ildə ermənilərə Rusiya imperiyası ərazisində xüsusi imtiyazlar verən fərman imzaladı: "Bütün dürüst erməni xalqı bizim imperator mərhəmətimiz və nəvazişimiz altında tutulsun- Vesğ çestny armənskiy narod v naşey imperatorskoy milosti i blaqovolenii soderjatğ" (Bax: Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii s 1649 qoda po 19 noəbrğ 1825 q., t. 18, s. 4).

Çar Rusiyasının xarici siyasətində xüsusi əhəmiyyət təşkil edən Şərq məsələsinə öz xeyrinə həll etmək həmişə gündəmdə olub. Bu məslədə onlar ələ keçiriləcək ərazilərdə yaradılacaq Ermənistan dövlətini forpost olaraq dəyərləndirmişdilər. 1825-ci ildə hakimiyyətə gəlmiş I Nikolay da bu mənada istisna deyildi. 1826-1828-ci illərdə baş vermiş İran- Rusiya müharibəsində İrəvan qalası hər iki tərəf üçün son

fevralında Türkmənçay sülh müqaviləsinin imzalanmasıyla tamamlanmışdı. Bu müqavilə əsasında rus çarı I Nikolayın fərmanı ilə 21 mart 1828-ci ildə ələ keçirilmiş yeni ərazilərdə erməni bölgəsi — ermənilərin "Haykakan marz" — adlandırılmağa başladığı inzibati ərazi vahidi təşkil edildi.

İlk vaxtlarda "erməni bölgəsi"ndəki ermənilər etnik baxımdan ümumi əhalinin heç üçdə bir hissəsini də təşkil etmirdilər (Bax: Richard G. Hovannisian. Armenia on the Road to Independence, 1918, p. 9-10). Lakin qısa zaman içərisində Osmanlı və Qacar xanədanlığı ərazilərindən — İrandan — buraya ermənilərin kütləvi köçü başladı. Məsələn, 1838-ci ildə Persiyadan (İrandan) İrəvana 23 min 568, Naxçıvana 10 min 652; Osmanlı dövləti ərazisindən isə İrəvana 21 min 639 nəfər erməni köçüb gəlmiş, ərazidə ermənilərin sayı bir neçə il ərzində 82 min 377 nəfərə çatmışdı (Bax: Muriel Atkin. Russia and Iran,

1826—1828. University of Minnesota Press, 1980).

Çar Rusiyasının havadarlığı və birbaşa dəstəyi ilə ermənilər köçüb gəldikləri ərazilərdəki yerliləri — türkləri sıxışdırması, özlərini yeni torpaqların dominantı kimi aparması, cəfəng "Böyük Ermənistan" xeyalını gerçəkləşdirmə cəhdləri bu ərazilərin daimi və əzəli sakinlərinin haqlı narazılığına səbəb olurdu. 2 oktyabr 1837-ci ildə Birinci Nikolay Eçmiadzinə (Üç müəzzinə) gələndə, onun qarşısında diz çökmüş erməni arxiyepiskopu Karapetdən nə arzuladığını soruşanda, Karapet belə deyib: "Velikiy Qosudarğ, Tı budğ otuom i zahitnikom Tvoeqo novoqo vernopoddannoqo armənskoqo naroda, moy armənskiy narod Tebe poruçaö i Tebe — Qospodu Boqu — Böyük Hökmdar, Sən yeni sadıq təbəələrin — erməni xalqının atası və hamisi ol, mən erməni xalqımı Sənə, Səni də ALLAHa tapşırıram". (Bax: A.D. Eriüov. Prebivanie imperatora Nikolae I v Gçmiadzine i Grivani).

ermənilər məskunlaşdıqları yerləri dərhal erməniləşdirməyə, o yerlərin ən qədim vaxtlardan ermənilərə məxsusluğunu "isbatlamaq" işinə girişdilər. On birinci də, İrəvan sözünün erməni mənşəli olduğunu "sübuta yetirməyə" başladılar.

Nə zaman yaşadığı dəqiq belli olmayan (bəzilərinə görə, V esr, digələrinin ehtimalına əsasən, VII esr, hətta bir başqa fərziyyəyə görə, IX esr) Musa Qalanqaytuqlu (qrabar ermənicesində Movses Xorenatsi) öz kitabında İrəvan toponiminin mənşəyini, guya, Nuh Peyğəmbərin söylədiyi sözlə açıqlamışdır. Tufandan sonra dünya suya qərğ olanda yəhudi Həzrət- Lamekin oğlu şeyxülənbiyə sayılan Nuh Peyğəmbərin gemisi Ağrı dağına zirvəsində dayananda su basmayan quru torpaq sahəsi görüb və heyecanından ermənəcə (?) "yerevats" deyə qışqırıb, ona görə də burada salınmış şəhərin adı İrəvan olub. Bu ehtimalın, elbette, heçqetlə bir bağlılığı yoxdur. Birincisi, Nuh Peyğəmbər niyə öz ana dilində — ibrənəcə deyil, heç vaxt bilmədiyi ermənəcə qışqırmalıydı ki? İkincisi, Ağrı dağının 5137 metr hündürlüyü var, İrəvan isə dəniz səviyəsindən təxminən 1000 (min) metr yüksəklikdədir. Deməli, o zaman Nuh Peyğəmbərin gemisi Ağrı dağına qərar tutanda, hesabla, İrəvan 4 min metr dərinlikdə, suyun altında qaldığından Nuh Peyğəmbər İrəvan adlandıracağı yeri qetiyyən görə bilməzdi. Üçüncüsü, Tövrata görə, Nuh Peyğəmbər dünyanın ilk sakini Həzrət- Ademin 9-cu neslidir və ulu dedəsinin vəfatından təxminən 1056 il sonra dünyaya gəlir. Tövrata görə isə, Nuh tufanı Nuh Peyğəmbərin 600 yaşında (yeni, milladdan 1656 il əvvəl) baş verib: "And Noah was six hundred years old when the flood of waters was upon the earth" (Bax: Tövrat, Mənşə, 7-ci surə, 6-cı aya).

(ardı gələnlərimizdə)